REFLEKSI *Č U SKUPU *ČЬR U HRVATSKIM GOVORIMA

Mira MENAC-MIHALIĆ, Anita CELINIĆ

The consonant sequence *čr*, which is not unified in Croatia, will be examined on the basis of the linguistic data for the *General Slavic Linguistic Atlas* and *Croatian Linguistic Atlas* and on the basis of printed and manuscript material on three lexemes, "worm", "black" and "red". The development of the old Croatian *čr* in Croatian speeches, inside and out Croatian borders, including the Croatian speeches in Romania will be determined. It will be determined how speeches of Karaševo, with the characteristic of preserving the sequence *čr*, stand out within Štakavian speeches and how they stand out within Croatian speeches in general. The results will be analized, commented and shown on dialectological maps.

Kee-words: Sequence *čr,* Croatian Speeches, Croatia, Romania, Karaševo, Dialectology, Linguistic Atlas, Geolinguistics

Na građi za Općeslavenski lingvistički atlas i Hrvatski jezični atlas, kao i na temelju tiskane i rukopisne građe, proučit će se suglasnička pojava po kojoj hrvatski prostor nije jedinstven: razvoj *č u skupu *čьr. Pojava će se promatrati na trima leksemima: "crv", "crn" i "crven". Utvrdit će se arealni raspored čuvanja *č*, odnosno promjene *č > c* u hrvatskim govorima unutar hrvatskih granica i izvan njih, pa tako i u hrvatskim govorima u Rumunjskoj. Utvrdit će se koliko se karaševski govori s karakteristikom čuvanja *č* u skupu *čьr* ističu unutar štokavskih govora, a koliko unutar hrvatskih govora općenito. Rezultati će se analizirati, komentirati i prikazati na dijalektološkim kartama.

Jedna od veza Rumunjske i rumunjskih filologa s Hrvatskom i kroatistikom jest i dijalektologija. Hrvatski govori u Rumunjskoj, i to u različitim njezinim dijelovima, važna su spona između dviju zemalja.

Ovo je istraživanje nastalo prvenstveno na temelju hrvatske dijalektološke građe prikupljene u punktovima za dva jezična atlasa. Prvi je *Općeslavenski lingvistički atlas* (OLA),[1] koji već desetljećima u novim i novim svescima na temelju građe iz 853 slavenska punkta donosi sintetizirane spoznaje o različitim jezičnim razinama slavenskoga jezičnog univerzuma. Drugi je *Hrvatski jezični atlas* (HJA) – desetljećima planiran i pripreman, ali na žalost još ne i ostvaren. I u Hrvatskoj i izvan nje još je neistražen određen broj predviđenih punktova. U obama atlasima zastupljeni su i hrvatski govori izvan Hrvatske i BiH, tako i oni u Rumunjskoj. U OLA

[1] Rad je napisan u okviru projekta *Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)* (br. 8706) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

je uvršten jedan hrvatski punkt u Rumunjskoj – Klokotič. U mreži punktova za HJA nalazi se šest punktova: štokavski Rekaš, Lupak, Ravnik, Klokotič i Karaševo te kajkavska Keča.[1] Osim građe za OLA i HJA, za neistražena područja i za područja u kojima je trebalo precizirati smjer izoglosa, podatke smo nadopunile građom iz dostupne literature (dijalektoloških radova i rječnika) te manjim dijelom iz neobjavljenih studentskih seminarskih radova. Pri tom smo ponekad za iste govore pronalazile različite podatke. Ako je jedan od izvora bio HJA, onda smo u analizi uzimale taj podatak, a zanemarivale druge (npr. za Tkon kartografiramo po HJA *črv*, a ne *crv* kako navode Vulić–Maresić u *Malom rječniku tkonskoga govora* 1996), iako su vjerojatno oba podatka točna, a samo pokazuju razliku u vremenu prikupljanja ili u starosti ispitanika.

*
* *

Kad se u hrvatskoj dijalektologiji opisuje neki mjesni govor ili koja od hijerarhijski viših jedinica, jedna od suglasničkih karakteristika koja se gotovo redovito navodi jest razvoj skupa *čr*: čuva li se taj skup ili se promijenio? Pod "čuvanjem skupa *čr*" često se pretpostavlja čuvanje, odnosno izostanak promjene, samo njegova prvoga člana – drugim riječima, podrazumijeva se neprovođenje zamjene *č > c* ispred *r*. Ipak, ako se cjelovito razmatra, problem "skupa" ne obuhvaća samo njegov prvi član. Tako je moguće postaviti pitanje može li se govoriti da se "skup čuva" ako je, u slučajevima kad se radilo o slogotvornome *r̥*, uz njega umetnut slogotvorni vokal. Gledajući iz suvremene perspektive, može se učiniti da je riječ o dvostrukoj problematici – budući da se radi o dvočlanome skupu u kojem svaki član – i *č* i *r* – može imati zaseban razvoj. No, problem niti time nije u cjelini obuhvaćen. Pogled u dijakroniju, s jedne strane, te u stanje na terenu, u mjesnim govorima, s druge, otkriva kako je potrebno govoriti o dvama skupovima te razlučiti polazno, starohrvatsko:

a) *čr̥* < psl. **čьr*
b) *črě* < psl. **čer*

Primjeri[2]:

a) **čьrvь* 'crv' (dubletno i **čьrmь*), **čьrnъ* 'crn', **čьrvľenь* (dubletno i **čьrmьnъ*; oboje izvedenice od spomenutoga **čьrvь*/**čьrmь* 'crv' jer se od određene vrste crva proizvodila crvena boja), **čьrpǫ* 'crpem', **čьrtǫ* 'povlačim crtu; režem' i **čьrta* 'crta; rez', **čьrtь* 'mržnja; zloduh'

b) **červo* 'crijevo', **čerpъ* 'crijep', **čerda* 'stado', **černъ* 'držak noža', **čertъ* 'močvarno mjesto u šumi, mjesto gdje raste trstika ili sit'.

[1] Od toga su zasad još neistražena dva: Rekaš i Ravnik.
[2] Etimologije prema Skoku (1971–1973), Bezlaju (1977) i Gluhaku (1993)

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Tako se pokazuje da nije riječ o dvostrukoj, već o trostrukoj problematici koja uključuje razvoj (1) palatalne afrikate *č*, kao prvog člana skupova, te (2) slogotvornoga *r̥* i (3) slijeda *rě*, kao drugih članova.

U ovome radu arealno promatramo razvoj suglasnika *č* kao prvoga člana starohrvatskog skupa *čr̥*, odnosno psl. **čьr*, i ne bavimo se suglasnikom *č* u skupu *črě*, odnosno psl. **čer* – što bi mogao biti predmet zasebne analize. Tako je izvan razmatranja ostala pojava "punoglasja" u slijedu *črě*, s vokalom tipa *e* ili *i* umetnutim ispred regularnog refleksa *rě*, vokalom kojim je *č* razdvojeno od *r*, zbog čega je možda u takvim primjerima *č* imalo drugačiji razvoj (npr. ostalo očuvanije) nego u slijedu **čьr*.[1] Ipak, čini se da je u fonetskom smislu problematika razvoja *č* ispred *r* ista, neovisno o tome je li u drugome dijelu skupa bila riječ o slogotvornom *r̥* ili o slijedu *rě*.

Odluka da se ograničimo na polazni skup *čr̥* i da ne razmatramo i skup *črě* praktične je prirode. Kako je analiza u osnovi rađena na građi za atlase HJA i OLA, koja osigurava sustavnost u prikupljanju i relativnu ravnomjernost terenskog rasporeda, u analizi smo ovisile o inventaru građe iz pripadajućih dijalektoloških upitnika gdje, na žalost, primjeri za skup *črě*, odnosno **čer*, nisu dovoljno zastupljeni. Problematika razvoja *č* ispred *r* i inače je ograničena na malen broj riječi, a od njih su se u građi za HJA sustavno našle tri s polaznim *čr̥* – "crv", "crn" i "crven" – koje ovdje i kartografiramo i na temelju njih iznosimo analizu, i tek jedna s polaznim *črě* – "crijep" – koja nije omogućila sustavan prikaz problematike jer se u znatnom broju govora umjesto nje javljaju riječi drugih osnova (ponajviše 'cigal', 'kupa' i sl.). I kartografirani leksemi s osnovom "crven" i "crv" u dijelu govora nisu zastupljeni, nego se umjesto njih također upotrebljavaju riječi drugih osnova: 'kukac' za "crv" te 'rdeč', 'krvav' i 'žut' za "crven". I te smo pojave označile na kartama premda one pripadaju leksičkoj, a ne fonološkoj razini. Ucrtane su izoglose prema govorima s drugim leksemom neutralne, što znači da se ti govori mogu naći s obiju njihovih strana. Izostanak pokojeg znaka uz pojedini punkt na karti označava izostanak podatka u dostupnoj građi.

Osim triju kartografiranih riječi, nesustavno se u građi mogu naći i drugi primjeri za razvoj *č* ispred *r*, bilo kao odgovori na koje od pitanja u upitnicima (npr. *crevlja* 'cipela', *crtalo/črtalek* 'dio pluga, nož', *čredar* 'pastir'…) ili kao riječ zabilježena mimo zadanog inventara (npr. *črtiti/črteti* 'mrziti'…).

U literaturi se općenito može naći kako je razvoj *čr > cr* karakteristika štokavskoga narječja, a kako čakavsko i kajkavsko narječje čuvaju *č* ispred *r* neizmijenjeno (Moguš 1977, Lončarić 1996, Lisac 2003, Lukežić 2012, …). Povijesni podaci o razvoju *čr > cr* na dijelu štokavskoga područja sežu u 13. st. (Matasović 2008: 161), ali i naknadni zapisi, kao i dijalektološke potvrde s terena, upućuju kako se promjena odvijala postupno. U literaturi se navode i odstupanja od postavljenog pravila – štokavska mjesta ili područja na kojima su se očuvali primjeri s *čr* ili pak

[1] Za takav slučaj usp. npr. govor Gole u Podravini, s primjerima *ć̵er/ćv̵o, ćeŗeviśće, ć̵er/ćp̵, ć̵eŗep/ćv̵je*, pa i *ć̵er/ćńa*, prema *c · f, c · ni, c̨l · ni, crlȩ́nec, crńáfka*; *čr* izvan skupa *črě* zabilježeno je u tom govoru samo u primjeru *č̨́kńa* (prema Večenaj–Lončarić 1997).

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

kajkavska i čakavska s *cr*. Tako se spominje podatak da su se u štokavskim govorima slavonskoga dijalekta još sredinom 20. st. čuvali rijetki primjeri s *čr*.[1] Pojedinačne primjere s *čr* (*čr(l)jen*) spominje i Vidović (2009, 2014) na neretvanskom području u mjestima Vidonje i Dobranje s hrvatske te Gradac i Hutovo s hercegovačke strane. Za Dobranje bilježi i apelativ *čerjenci* 'dočići s crvenom zemljom', s nejasnim porijeklom popratnoga *e* uz polazno slogotvorno *r̥*. Literatura pokazuje kako se izvan granica Hrvatske *čr* kod štokavaca čuva u Gradišću (Neweklowsky 1978) i u talijanskom Moliseu (Kruč, Mundimitar) (Breu–Piccoli 2000; Piccoli–Sammartino 2000). Podaci o rijetkim primjerima s *čr* kod štokavaca izvan područja hrvatskoga jezika mogu se naći za područje Crne Gore: Rešetar za Prčanj navodi *čr̈v/cr̈v* (2010: 190), Ivić (1981: 166) navodi *črtalo, črvavo* 'crvljivo'; Pešikan (1979: 150) govori o reliktnom čuvanju *čr* na krajnjem jugu Crne Gore (bez konkretnih primjera). Za kajkavsko narječje Lončarić (1996: 94) navodi kako se *čr* u početku čuvalo na cijelome području, a kako danas postoje periferni govori s *čr* > *cr*. Promjena u *cr* potvrđena je i u dijelovima čakavskoga narječja, uz tumačenje da je riječ o štokavskom utjecaju ili o autohtonom razvoju.

Cilj je ovoga rada iznijeti lingvogeografski pogled na problematiku razvoja *č* u skupu **čьr*, i to na temelju triju konkretnih primjera ("crv", "crn" i "crven"), koji se relativno sustavno mogu pratiti na cijelom području hrvatskoga jezika i uključeni su u inventar pitanja jezičnih atlasa. Budući da je iz literature poznato kako zamišljena izoglosa *čr* ~ *cr* na južnoslavenskome zapadu prolazi područjem hrvatskoga jezika, zanimalo nas je preciznije određenje njezina smjera te može li se uopće govoriti o jednoj izoglosi ili o više njih. Postojanje više njih, ovisno o konkretnom leksemu, ukazalo bi na punktove odnosno područja u kojima supostoje i *čr* i *cr*; u tom bi slučaju valjalo utvrditi koliko su takve izoglose pravilno raspoređene, idu li usporedno ili se presijecaju te postoji li kakva terenska logika u smjenjivanju *čr* i *cr*. Nadalje, premda je iz literature u osnovi poznat raspored *čr* i *cr* u odnosu na narječnu raslojenost hrvatskoga jezika (čakavsko i kajkavsko u načelu *čr*, štokavsko *cr*), zanimalo nas je koliko područje zauzimaju govori za koje se u tom smislu smatra da odstupaju od pravila te je li moguće utvrditi koliko je opravdano ta odstupanja smatrati rezultatom utjecaja (*cr* u čakavskim i kajkavskim govorima). Konačno, zanimalo nas je kako se u tu sliku uključuju hrvatski govori u Rumunjskoj i jesu li međusobno ujednačeni. Rad je ujedno prilog nastojanju da se – u uvjetima nepostojanja hrvatskoga jezičnog atlasa – dijalektološke osobine hrvatskoga jezika zorno prikazuju na jezičnim kartama, odnosno da se hrvatska dijalektologija u većoj mjeri počne služiti metodama lingvističke geografije.

Problematika razvoja *č* ispred *r* odnosi se na zamjenu palatalne afrikate *č* nepalatalnom, dentalnom afrikatom *c*. O uzroku te promjene u literaturi se uglavnom ne govori. Vjerojatno je riječ o asimilaciji u kojoj se nepčana afrikata *č* ispred nenepčane likvide *r* zamijenila nenepčanom afrikatom *c*. Ako se uspostavi paralela prema drugome skupu sličnoga tipa – skupu *žr* – vidi se da je u mnogim govorima i taj skup promijenjen, ali je u njemu razvoj tekao nešto drugačije, tj. da je

[1] Kod Ivšića (1913. 1: 203) može se naći primjer za *č* u skupu *črě*: *čríslo* 'blato' u Oprisavcima.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

došlo do umetanja sekundarnoga, neetimološkog glasa *d* (*ždrijeti, ždrijebe*)[1]. Tu nepčani glas nije zamijenjen nenepčanim (nije došlo do zamjene *ž > z*), nego je između nepčanog frikativa *ž* i nenepčanoga likvidnog sonanta *r* umetnut nenepčani okluziv *d*. Različit se razvoj skupova *čr* i *žr* vjerojatno može tumačiti time što je u prvom slučaju riječ o afrikati (*č*), a u drugome o frikativu (*ž*). Zanimljivo bi bilo terenski usporediti, odnosno kartografirati, koliko se obje pojave arealno podudaraju, tj. javljaju li se u istim govorima promjene tipa *čr > cr* i *žr > ždr*, odnosno čuvaju li se u onima drugima paralelno i *čr* i *žr*, ili su one ipak međusobno neovisne.

Vezano uz pitanje razvoja *č* ispred *r* treba spomenuti još dvoje. U govorima u kojima su se polazni *č* i *ć* fonološki izjednačili u srednjemu *č́*, ta se činjenica ne smatra promjenom u promatranome suglasničkom skupu pa se *č́r* na kartama tretira isto kao *čr*, kako stoji i u legendama. Drugo, u govorima s cakavizmom – bilo da je on još aktualan ili da postupno dolazi do restitucije polaznim glasovima – razvoj *č > c* ispred *r* nije obilježen odgovarajućim simbolima jer se tu ne radi o uvjetovanosti suglasničkim skupom, nego o sustavnoj promjeni kojom se opreka između *č* i *c* generalno izgubila. Zato su ti govori na kartama označeni posebnim simbolom i pri iscrtavanju izoglosa, kao ni punktovi s drugim leksemom, nisu uzimani u obzir pa se nalaze s obiju njihovih strana. O tome je pisao već Moguš (1977: 83), usput time pokazujući kako likovi s *cr* mogu biti autohtoni i u čakavskom narječju, nasuprot tvrdnjama kako su oni rezultat štokavskog utjecaja.

O razvoju *č* u skupu **čьr* na prostoru hrvatskoga jezika donosimo dvije karte: kartu sa simbolima i kartu s izoglosama. Budući da je na objema prikazan razvoj *č* u svim trima promatranim leksemima (zbog uštede prostora ne donosimo pojedinačne karte za svaki leksem), obje imaju svodni (uopćavajući) karakter. Punktovi označeni plavom bojom pripadaju čakavskom narječju, crvenom bojom kajkavskom, a zelenom bojom štokavskom narječju. Na kartama su, radi usporedbe, navedeni i podaci iz devet srpskih i jednoga crnogorskog punkta u Hrvatskoj – označeni su zvjezdicom.

Refleksi **čьr* u svakom su od triju leksema raspoređeni ponešto drugačije, zato svaki od njih ima svoju izoglosu. Sve tri izoglose idu podudarnim smjerom, uz manje ili veće varijacije na određenim područjima. Unutar Hrvatske, prostor između izoglosa, tamo gdje se one ne podudaraju, može se smatrati prijelaznim područjem. Kako pokazuje karta sa znakovima, prijelazno područje većinom karakterizira leksički uvjetovana distribucija *čr* odnosno *cr*, tako da u tim govorima jedni leksemi imaju samo *čr*, drugi samo *cr*. Vrlo je malen broj punktova u kojima su zabilježene dvostrukosti u istom leksemu. Promatraju li se u Hrvatskoj sve tri izoglose kao jedna, s užim ili širim prijelaznim područjem, može se reći da ona, imajući oblik luka, hrvatske govore dijeli na manji, uži zapadni i jugozapadni dio s *čr* i veći, širi istočni dio s *cr*. Oaze s *cr* zapadno od izoglose (ne uzimajući u obzir punktove s cakavizmom) uglavnom čine doseljenički govori iz vremena turskih osvajanja.

Promotre li se međusobni odnosi triju izoglosa i njihovi precizniji smjerovi, uočava se kako je u Hrvatskoj područje na kojemu se sve tri podudaraju relativno

[1] Kod skupa *žr* potvrđeni su primjeri sa skupom *žrč*.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

maleno. Znatno se podudaraju izoglose "crn" i "crven", a izoglosa "crv" češće se od njih udaljava. Ona prolazi istočnije, što znači da je *črv* terenski zastupljeniji od *črn* i *črven*[1]. Tamo gdje se izoglose "crn" i "crven" ne podudaraju, zapadnije redovito ide izoglosa "crven", pokazujući da je *črven* u odnosu na *črn* i *črv* općenito najmanje zastupljen.

Kuda u Hrvatskoj prolaze izoglose? Prateći ih od sjevera prema jugu, sve tri izoglose zajedno u smjeru istok–zapad sijeku koprivnički, središnji dio kajkavske Podravine, dijeleći punktove Đelekovec (*čr*) i Peteranec (*cr*). Zapadno i jugozapadno od Koprivnice one se razdvajaju tako da izoglose "crn" i "crven" prolaze zapadnije, a izoglosa "crv" istočnije. Tako prve dvije odvajaju s jedne strane Hižanovec i Kalnik (*črn–črven*), a s druge Apatovec i Cubinec (*crn–crven*). Izoglosa "crv" ide istočnije od Apatovca i Cubinca (i grada Križevaca) pa su oni zapadno (*črv*), a Jagnjedovec i Cirkvena istočno (*crv*). Na križevačko-vrbovečko-zelinskom području sve se tri izoglose razdvajaju. Tako su razdvojeni punktovi Biškupec Zelinski (*črv–črn–črven*), Preseka (*črv–črn–crven*) i Brčevec (*črv–crn–crven*). Izoglosa "crv" prolazi istočnije, dijeleći Brčevec od govora bjelovarsko-čazmanskog područja, npr. od Vagovine (*crv–crn–crven*). Ta se izoglosa južno od Čazme izrazitije udaljava od drugih dviju u smjeru jugoistoka. S njezine jugozapadne strane (*črv*) tako ostaju punktovi Posavski Bregi, Rečica (kraj Križa), Gornja Jelenska, Repušnica, Krapje, a sa sjeveroistočne (*crv*) punktovi Martinac kraj Čazme, Šimljanik, Grubišno Polje i Lipik. Granični je punkt Gornja Garešnica s dubletom *črv* i *crv*. Od Krapja izoglosa "crv" skreće prema zapadu, sve do karlovačkoga područja na kojem se ponovno bliži drugim dvjema. Izoglose "crn" i "crven", idući od Križevaca prema jugozapadu, ponovno se spajaju na širem području Zagreba pa na zapadnoj strani (*črn–črven*) ostavljaju punktove Šestine, Vrapče, Horvate, Kupinec, Pisarovinu, Blatnicu Pokupsku, a na istočnoj (*crn–crven*) punktove Dugo Selo, Mraclin, Kravarsko, Lijevo Središčko. Od karlovačkog područja na zapad, prema Gorskom kotaru, postoje veća područja s drugim leksemom (*rdeč, krvav, žut*), a za punktove koji imaju osnovu "crven" vrijedi da se izoglosa dijelom prema zapadu odvaja od izoglose "crn", a dijelom idu usporedno. Izoglosa "crv" i tu ide nešto istočnije, područjem Korduna, Like i ogulinskim krajem, i tek se kod goranskih štokavaca približava izoglosama "crn" i "crven" te ide s njima usporedno. Tako se redaju područja: *črv–črn–črven* ili drugi leksem u Požunu kraj Ozlja, Lukovdolu, Ravnoj Gori, Brodu na Kupi, Delnicama, Gerovu, Čabru (tu se kao prijelazni punkt može navesti Vukova Gorica s dubletnim *črn* i *crn*), *črv–črn–crven* u Stativama i Severinu na Kupi[2], *črv–crn–crven* u Knez-Gorici, Generalskom Stolu, Ogulinu, Oštarijama, Brinju, Otočcu, Kompolju te *crv–crn–crven* u Topuskom i Slunju na istoku.

U okolici Rijeke sve tri izoglose, čiji se smjer ovdje podudara ili vrlo približava, skreću prema jugu pa se odatle područje sa *čr*, koje se do ovog mjesta moglo pratiti na sjeverozapadu i zapadu Hrvatske, prostire prema jugu. S iznimkom

[1] Ovdje govorimo o polaznom fonemu – *č* (ili *ć*) prema *c* – i apstrahiramo konkretan fonološki lik ostatka riječi (*črf–čarv–červ–čorv, čarn–čern–čorn, črljen–črlen–čarnjen–čeljen* i brojne druge varijante).
[2] u Severinu nemamo potvrdu za *črv.*

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

punkta Krasica – jedinoga u kojem je zabilježena kombinacija *crv–črn–crven* – područje s *čr* ide kopnenim priobaljem do Novoga Vinodolskoga, južno od kojega sve tri izoglose skreću prema otocima jer od uključivo Senja i njegova zaleđa na jug, sve do Sukošana, kopneno priobalje ima samo *cr*. Na susjednim je otocima više cakavskih punktova, irelevantnih za raspravu. Sve tri izoglose zajedno dijele punktove na otoku Pagu, na kojem je u cijelosti *cr*, od (necakavskih) punktova na Cresu, Lošinju, Silbi, Olibu i susjednim otocima, gdje je *čr*. U tome je području najjužniji punkt sa *črv–črn–črven* Božava na sjeveru Dugog otoka jer govor Sali na njegovu jugu već ima kombinaciju *črv–crn–crven*. Od zadarskoga kopnenog i otočnog područja (izuzev Silbe, Oliba i Božave) na jug do Brača može se pratiti samo izoglosa "crv" jer tu područje s *črn* i *črven* prestaje. Tako izoglosa "crv" ide jednim dijelom otoka Ugljana, a zatim kopnenim područjem, ostavljajući s jedne strane punktove s *crv–crn–crven*: Dinjiška, Ražanac, Petrčane, Stanovi, Šibenik, Grebaštica, Perković, Omiš – a s druge punktove s *črv–crn–crven*: Veli Iž, Ugljan (mjesto), Kali, Kukljica, Banj, Tkon, Sukošan, Sveti Filip i Jakov, Vrgada, Murter, Tribunj, Zlarin, Primošten, Drvenik Veli, Kaštel Kambelovac, Split (*črv* dubletno s *crv*), Krilo Jesenice te Grohote i Stomorska na Šolti. Na srednjodalmatinskom se području opet uključuju izoglose "crn" i "crven", koje se ponešto razdvajaju jedino na otoku Braču. Tako se uz izoglose nižu područja: *črv–črn–črven* – s punktovima Lošišća, Dračevica, Bol, Brusje, Stari Grad, Vrbanj, Vrboska, Pitve, Vela Luka, Blato; *črv–črn–crven* – Pražnica; *črv–crn–crven* – Pučišća, Lumbarda, Lastovo; *crv–crn–crven* – Sumartin, Selca, Sućuraj, Račišće, Kučište, Potomje, Brijesta, Ston, Babino Polje. Na tom je području i više cakavskih punktova.

Na opisanom prostoru valja istaknuti prijelazno područje koje se nalazi između izoglosa, s različitim kombinacijama *čr* i *cr*. Ono je negdje uže, negdje šire, ponegdje ga i nema. Svojom se rasprostranjenošću osobito ističu punktovi s kombinacijom *črv–crn–crven*, koji se javljaju u nekoliko kompaktnih područja: u unutrašnjosti Hrvatske od Podravine do Like, na sjevernodalmatinskom i dijelom srednjodalmatinskom obalnom i otočnom prostoru, u južnoj Dalmaciji Lumbarda – Lastovo.

Na objema stranama od ovako opisanih izoglosa nalazi se i nekoliko oaza. Na zapadu se, u području s *čr*, izdvajaju žumberački štokavci i, dijelom, čakavci te jugozapadna Istra. Na prijelaznom području s kombinacijom *črv–crn–crven* izdvaja se turopoljski Lekenik s posve očuvanim *č*. Među oaznim područjima osobito se ističe ono najistočnije. U neretvanskom kraju u mjestima Dobranje i Vidonje te u susjednim hercegovačkim mjestima Gradac i Hutovo dubletno je uz *cr* potvrđeno i *čr* u "crven" (*črljen, črjen*). Tako to maleno područje na jugoistoku, prema građi na kojoj je napravljena ova analiza (Vidović 2009, 2014), predstavlja najistočniji punkt u Hrvatskoj s potvrđenim *čr* u skupu **čьr*. Pojava je utoliko zanimljivija što se tu *čr* javlja upravo u leksemu "crven", čija izoglosa, kako je pokazano, u ostalom dijelu Hrvatske prolazi najzapadnije.

U pogledu razvoja **čьr* posebna su tema hrvatski govori izvan Hrvatske i BiH. Tako je u Gradišću uopćeno *čr* u svim punktovima, osim kod štokavskih Vlaha (Podgorje, Bandol, Hrvatski Cikljin i dr.) koji imaju i *čr* i *cr* u kombinaciji *črv–črn–*

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

crven (Neweklowsky 1978). Kod štokavaca kraj Budimpešte (Sveti Andrija, Tukulja) potvrđena je dvostrukost *črv* i *crv* u Svetom Andriji, inače je *cr*. Kajkavci u Sombatelju, poput susjednih u Međimurju, imaju *čr*. Ostali hrvatski punktovi u Mađarskoj, neovisno o narječnoj pripadnosti, imaju *cr*: štokavski Sentpal na Balatonu te u južnoj Mađarskoj kajkavsko Lukovišće, čakavski Hajmaš, štokavski Kukinj, Poganj, Katolj, Dušnok, Santovo. Tako je i sa štokavcima u Vojvodini (Bački Breg). Banatski kajkavci u Srbiji i Rumunjskoj – punktovi Boka i Keča – prijelaznog su tipa s *čr* i *cr* u kombinaciji *črv–crn–crven*. Štokavci u rumunjskom Rekašu kraj Temišvara imaju *crn–crven* (nemamo podatak za leksem "crv"). Hrvatski štokavski[1] karaševski govori u punktovima Karaševo, Klokotič i Lupak međusobno su ujednačeni u *čr* (*črv–črn–črven*). Tako su među hrvatskim govorima u Rumunjskoj zastupljene sve tri mogućnosti – i očuvano *čr*, i promijenjeno u *cr*, i prijelazni tip s *čr* i *cr*. Kao prilog raspravi o njihovu porijeklu, *č* u skupu **čьr* kod govornika štokavskih karaševskih govora svjedoči da potječu s onoga područja na kojem je *č* u vrijeme njihove migracije bilo očuvano, odnosno na kojemu još nije bilo zamijenjeno s *c*.

Moliški punktovi Kruč i Mundimitar pripadaju prijelaznom tipu s kombinacijom *črv–crn–crven*. Očuvano *č* u skupu **čьr* u građi za ovo istraživanje u hrvatskim govorima u Boki kotorskoj nije potvrđeno.

U građi na temelju koje su napravljene naše karte i analiza nisu se našli podaci o nekim, većinom istočnije smještenim punktovima s *č* u skupu **čьr* . Tako na kartama nije potvrđeno *čr* na prostoru štokavskoga slavonskog dijalekta premda se u literaturi o tome pisalo. Razlog je tomu dvostruk. Prvo, građa na temelju koje je pisana literatura starija je od građe za HJA, koja je temelj naše analize. Drugo, naša se analiza temelji na trima leksemima, terenski, uz neke iznimke, većinom općerasprostranjenima i uz to prisutnima u standardnom jeziku. Izvjesno je da se na spomenutom području *č* u **čьr* (i u **črě*) još može naći u rijetkim, lokalno specifičnim leksemima, prostorno ograničenog obuhvata. Upravo je takav i Ivšićev (1913: 203) primjer *čríslo* 'blato' u Oprisavcima istočno od Slavonskog Broda.[2] U Petrijevcima (Cifrić) (slavonska Podravina, valpovačko područje) zabilježeno je i danas *čf̀kȁti* 'šarati; piskarati' (a i *čr̀ȅšńa* 'trešnja', uz *crȅšńa* i *trȅšńa*[3]). Istočnije, na području Vojvodine, Ivić (1985: 75) pronalazi *č* očuvano u prijedlogu *čerez* 'zbog'.

Kad bi postojali sustavno skupljeni toponimi, oni bi mogli uputiti na povijesnu rasprostranjenost *č* u promatranom skupu. U nedostatku takvih podataka,

[1] Ovdje ne ulazimo u raspravu o pripadnosti štokavskom odnosno torlačkom, o čemu se u literaturi dosta pisalo.

[2] Riječ *čordar* 'pastir', potvrđena u građi HJA u Bebrini (jugozapadno od Slavonskog Broda), ne može se smatrati primjerom očuvanoga *č* (ovdje u skupu **črě*) jer se radi o mađarskom slavizmu, odnosno o psl. osnovi **čerda* 'stado' koja je u ovom obliku u naše govore ponovno ušla iz mađarskoga (usp. Skok s. v. *črēdȁ*). U rijetkim hrvatskim govorima u kojima se očuvala bez jezičnog posredovanja, ona ima regularan razvoj (npr. u kajkavskim Posavskim Bregima kraj Ivanić-Grada: *čŕẹdạ̑r*).

[3] Zabilježen je i *čȅrenac* 'oruđe za ribolov, četvrtasta mreža s povezanim savijenim ukriženim (svibovim ili ljeskovim) štapovima', odatle i denominal *čerencâti* 'loviti ribu *čerencem*', no etimolozi porijeklo toga leksema smatraju nejasnim i tek je jedna od pretpostavaka **črěnъ*; usp. Skok s. v. *čȅrenac*; Bezlaj s. v. *čerȅn*.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

može se spomenuti ime mjesta Črnkovci u općini Marijanci u slavonskoj Podravini[1], desetak kilometara zapadno od spomenutih Petrijevaca.

Kako pokazuju karte, na štokavskom području unutar Hrvatske i BiH, izuzev male oaze u neretvanskom području s dubletnim *čʃ̑//cʃ̑* u "crven", sustavno je provedeno *čʃ̑ > cʃ̑*. Kod hrvatskih štokavaca u dijaspori situacija se razlikuje. Štokavci u Gradišću (Vlahi) čuvaju *č* u "crv" i "crn", punkt Sveti Andrija nedaleko od Budimpešte čuva *čr* dubletno uz *cr* u "crv", Moliški štokavski punktovi Kruč i Mundimitar čuvaju *čr* u "crv". U Rumunjskoj Rekaš ima *cr* u "crn" i "crven"[2]. Karaševski govori imaju dosljedno očuvano *č*. Tako su među hrvatskim štokavcima karaševski govori jedini kod kojih je generalno izostao razvoj *čʃ̑ > cʃ̑*:[3]

Analizirajući tri promatrana leksema, kod kajkavaca u skupu **čьr* razvoj *č > c* ima veći (središnji i istočni) dio Podravine i dio Moslavine. Prema zapadu i jugu od toga područja znatan prostor zauzimaju prijelazni kajkavski govori s leksički raspodijeljenima *čr//ć́r* i *cr*. U dijelu Moslavine i u Posavini čuvanje *č//ć́* u "crv" jasno dijeli kajkavce od štokavaca. Na isti su način – čuvanjem *č* u "crv" – u Lici i na karlovačko-ogulinskom području od štokavaca odijeljeni čakavci. Na čakavskom prostoru *č > c* uopćeno je u podvelebitskom kopnenom i otočnom području – Senj, čakavski punktovi na otoku Pagu, zatim u nekim kopnenim punktovima oko Zadra te na Pelješcu. Prijelazni govori – uglavnom u kombinaciji *črv–crv–crven* – na čakavskom prostoru također zauzimaju znatno područje: čine ga sjevernodalmatinski i srednjodalmatinski govori od Sali, Ugljana i Sukošana na jug do Stomorske i Krila Jesenica. U govorima otoka Brača *čr* i *cr* izmjenjuju se u raznim kombinacijama. Otočni štokavski govori Sumartin, Sućuraj, Račišće uopćenim *cr* jasno su odvojeni od susjednih čakavskih. Izvan Hrvatske, kajkavci i čakavski u Gradišću generalno imaju *čr*. No, u južnoj Mađarskoj, kajkavsko Lukovišće i čakavski Hajmaš imaju uopćeno *cr*, kao i susjedni štokavci. Banatski kajkavci u Boki (Srbija) i Keči (Rumunjska) prijelaznog su tipa s kombinacijom *črv–crn–crven*.

Premda smo svjesni da bi za cjelovit zaključak na isti način trebalo obraditi i skup **črě*, iscrtane izoglose ipak omogućuju razmatranje teza iz literature da je prijelaz *čr > cr* kod čakavaca i kajkavaca rezultat štokavskog utjecaja i da se javlja na rubnim područjima. Prikazani tijek izoglosa, kad se u obzir uzme i prijelazno područje između njih (u kojem se javlja i *čr* i *cr*), pokazuje kako i na čakavskom i na kajkavskom terenu *cr* pokriva prostor veći od onoga koji bi se mogao nazvati rubnim.

Treba li se *cr* u kajkavštini i čakavštini smatrati utjecajem štokavštine, kako se to može naći u literaturi? Za odgovor na to pitanje valja promotriti situaciju na širem zapadnojužnoslavenskom, pa i cijelome južnoslavenskom području. Pokazuje se da iscrtane izoglose ne dijele samo hrvatski jezični prostor na, načelno, dva dijela. One prikazuju situaciju na južnoslavenskom zapadu jer vrijede i za ostale

[1] Uvršteno i u mrežu punktova za HJA, zasad još neistraženo.

[2] Za "crv" nemamo podatak jer Rekaš još nije istražen Upitnikom za HJA.

[3] Kako pokazuje građa OLA, u Svinici, srpskome punktu u Rumunjskoj, *č* se čuva u "crv" i "crn", a u crven postoji dubletno *čr* i *cr* (*čərv, čʃ̑v – čərn, čʃ̑n – čʃ̑'ven, čer'ven, cʃ̑'ven*). Kako se čini, to je jedini srpski govor u kojem je makar djelomično izostao razvoj *čr > cr*.

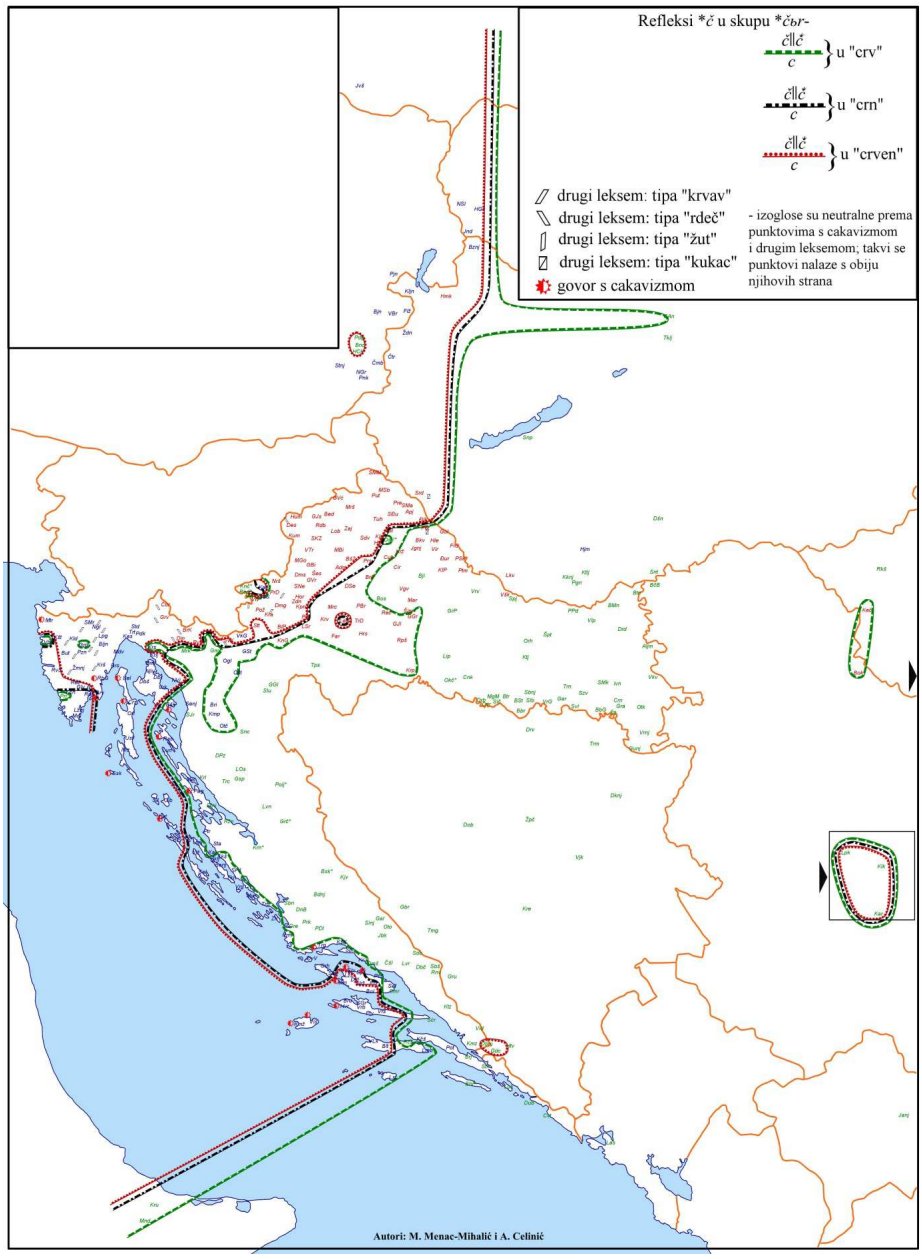
BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

zapadnojužnoslavenske jezike, pa i za dio južnoslavenskog istoka. Tako se na zapadni dio hrvatskih govora, sa *čr*, dalje na zapad nadovezuju slovenski govori, a na istočni se dio hrvatskih govora, sa *cr*, dalje na istok nadovezuju srpski, bošnjački, crnogorski i većim dijelom makedonski govori. Istočnojužnoslavenskim područjem, djelomično diskontinuirana, prolazi druga, obrnuta izoglosa s čije je zapadne i južne strane područje *cr*, a sa sjeveroistočne strane područje *čr* (usp. 2001. *Bъlgarski dialekten atlas*, karta F 161). Tako *cr* dolazi u najvećem dijelu makedonskih govora (s iznimkom dvaju manjih područja na jugozapadu u kojima je *čr*) te u manjem zapadnom i južnom dijelu bugarskih govora – veći dio bugarskih govora ima *čr* (i u bugarskim i u makedonskim govorima često s vokalom između prvoga i drugog člana skupa). Tako se zapadni dio južnoslavenskog zapada i istočni dio južnoslavenskog istoka u pogledu razvoja **čьr* podudaraju. Drugim riječima, južnoslavenski se prostor dijeli na tri pojasa: veći centralni s *cr* i dva manja rubna, zapadni i istočni, s *čr*. Takva slika navodi na zaključak kako je promjena *č* > *c* ispred *r* započela u središnjem dijelu južnoslavenskog područja i postupno se radijalno širila prema rubovima. Na krajnjem istoku (veći dio bugarskih govora i vrlo malen dio makedonskih) te zapadu i jugozapadu (veći dio hrvatskih čakavskih i kajkavskih govora te slovenski govori) *č* je i danas sustavno očuvano, a na jugu (štokavski crnogorski govori u Boki kotorskoj) i sjeveru (štokavski hrvatski i srpski govori u Slavoniji i Vojvodini) preostaloga središnjeg dijela potvrđeno je tek u reliktnim primjerima. Situacija na području hrvatskoga jezika dodatno je bila usložnjena i migracijama, pri čemu je, seljenjem štokavaca na zapad, područje s *cr* prošireno. Ipak, mislimo da se u načelu pojava *cr* kod kajkavaca i čakavaca ne treba smatrati utjecajem, već rezultatom prirodnoga jezičnog razvoja.

*
* *

Prema psl. liku u ovu bi problematiku ulazio i pridjev **čьrstvъ* 'čvrst'. No, vjerojatno je zbog rane metateze *rstv* > *vrst* (usp. Ivšić 1970: 21) ta riječ na području hrvatskoga jezika izbjegla promjene inicijalnoga *č* jer je u svim punktovima zabilježen premetnuti lik sa slijedom *vrst* (i njegovim daljim razvojem) i bez promjene inicijalnoga *č* u *c*. Tako je i u Klokotiču. Da može biti i drugačije, pokazuje makedonska građa (OLA 1994: 107). U makedonskim je govorima provedena metateza, kao i u hrvatskima, ali je provedena i zamjena *č* > *c* pa postoje likovi kao *cvərs, cvạrsᵗ*. Može se pretpostaviti da je u tim govorima, za razliku od hrvatskih, metateza provedena kasnije, nakon zamjene *č* > *c*. U Svinici, srpskom punktu u Rumunjskoj, čuva se polazni, nepremetnuti skup: *čəʃsʹtəu̯*.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Zaključak

Na građi za Općeslavenski lingvistički atlas i Hrvatski jezični atlas, kao i na temelju tiskane i rukopisne građe, opisana je jedna od suglasničkih pojava po kojoj hrvatski ni južnoslavenski prostor nije jedinstven: razvoj **č* u skupu **čьr*. Razvoj je promatran u hrvatskim govorima, unutar hrvatskih granica i izvan njih. Razvoj *čr > cr* obično se vezivao uz štokavsko narječje, no poznata su i odstupanja u štokavskom narječju, kao i razvoj *čr > cr* u dijelovima čakavskoga i kajkavskog narječja. Na kartama je vidljivo da je priličan broj govora, uglavnom kompaktno raspoređenih, koji odstupaju od pravila da čakavski i kajkavski u načelu imaju *čr.* U Hrvatskoj štokavski govori u pravilu imaju *cr*, uz vrlo rijetko potvrđene primjere s *čr.* U dijaspori *čr* se dijelom čuva kod štokavaca u Gradišću i Moliseu, a sustavno je očuvano u karaševskim govorima.

Rezultati su analizirani, komentirani i prikazani na dvjema dijalektološkim kartama: na karti sa simbolima i na karti s izoglosama. One pokazuju da je očuvano *č* najrasprostranjenije u riječi "crv", manje u "crn", a najmanje u "crven". Iako se u dosadašnjem gledanju na iznesenu problematiku uglavnom smatralo da se radi o jednoj izoglosi, karte pokazuju da je situacija na terenu složenija jer se zasebne izoglose mogu iscrtati za svaku promatranu riječ, a one se samo na dijelu područja podudaraju.

Južnoslavenski se prostor dijeli na tri pojasa: veći centralni s *cr* i dva manja rubna, zapadni i istočni, s *čr*. To navodi na zaključak kako je promjena *č > c* ispred *r* započela u središnjem dijelu južnoslavenskog područja i postupno se radijalno širila prema rubovima. Na njegovu krajnjem istoku i zapadu *č* je sustavno očuvano, a na jugu i sjeveru potvrđeno je tek u reliktnim primjerima. Na području hrvatskoga jezika situacija je dodatno usložnjena i migracijama, pri čemu je, seljenjem štokavaca na zapad, područje s *cr* prošireno. U načelu pojavu *cr* kod kajkavaca i čakavaca ne treba smatrati utjecajem, već rezultatom prirodnoga jezičnog razvoja.

Izbor iz literature i građa

Babić, Ivan 2008. *Studenački rječnik*. Studenci: Župni ured Studenci.

Barbić, Ante 2012. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Balgarski dialekten atlas, Sofija, 2001

Belić, Franka 2005. *Varbuoska u uspomeni mojega ditinstva.* Split: Naklada Bošković.

Berezina Matoković, Dobrila 2004. *Ričnik velovaroškega Splita*. Split: vlastita naklada.

Bezlaj 1977. *Etimološki slovar slovenskega jezika I-V* (3. i 4 knjigu doradili Marko Snoj i Metka Furlan, 5. knjigu /kazala/ Marko Snoj i Simona Klemenčič). Ljubljana: SAZU i Inštitut za slovenski jezik.

Breu, Walter – Giovanni Piccoli (con la collaborazione di Snježana Marčec 2000. *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava della minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso. Dizionario, registri, grammatica, testi*. Campobasso.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Brozović, Dalibor 1985. Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnoga razvoja. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1. Zagreb: HAZU, 59–71.

Brozović, Dalibor1997. Narječja hrvatskoga jezika, *Hrvatski leksikon* 2, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 155–156.

Brozović, Dalibor 1988. *Čakavsko narječje. Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, 80–90.

Brozović, Dalibor 1988. *Kajkavsko narječje. Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb, 90–99.

Cifrić, Ivan 2015. Rječnik Petrijevaca: u rukopisu.

Finka, Božidar – Antun Šojat 1968: Govor otoka Žirja, *Rasprave Instituta za jezik* 1, Zagreb, 121–220.

Finka, Božidar 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič* 1, 41–71.

Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Posebna izdanja, knjiga LV, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 9. Sarajevo: ANUBiH, 1981

Gluhak, Alemko 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.

Halilović, Senahid 1996. Govorni tipovi u međurječju Neretve i Rijeke dubrovačke, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* 7, Sarajevo.

Houtzagers, Hubrecht Peter 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi.

Houtzagers, Peter 2004. O razvitku govora Hedešina i Homoka Kajkavci Vedešina i Umoka, *Zbornik radova regionalne konferencije "Kajkavci med gradišćanskimi Hrvati*". Budapest: Croatica, 15-36.

Hamm, Josip – Mate Hraste – Petar Guberina1956. Govor otoka Suska, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1. Zagreb: HAZU, 7-213.

Hraste, Mate 1937. *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*. Biblioteka Južnoslovenskog filologa.[Knj.] 8. Beograd: Južnoslovenski filolog,

Hraste, Mate 1940. O štokavskim govorima na Braču. *Brački zbornik* I, Split. 43–46.

Hraste, Mate 1947. *Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale*. [Posebni otisak iz 272. knjige "Rada JAZU".] Odjel za jezik i književnost. Knjiga 1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Hraste, Mate 1948. Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale. *Rad JAZU* 272. Zagreb: JAZU, 123–156.

Hraste, Mate 1966. Govori jugozapadne Istre (Predavanja održana u JAZU 6. V 1964). *Hrvatski dijalektološki zbornik* II, Zagreb: JAZU, 5–28.

Hraste, Mate 1967. Ikavski govori sjeverozapadne Istre. *Filologija* 5, 61–74.

Hraste, Mate 1951. O štokavskim govorima na Hvaru i Braču. *Zbornik Filozofskog fakulteta* I. Zagreb: Filozofski fakultet, 379–395.

Ivančić Dusper, Đurđica – Martina Bašić 2013. *Rječnik crikveničkoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu Dr. Ivan Kostrenčić.

Ivić, Pavle 1981. Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskog govora", *Hrvatski dijalektološki zbornik,* 5, Zagreb

Ivić, Pavle 1985. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod u štokavsko narječje*, Novi Sad.

Ivšić, Stjepan 1913. Današnji posavski govor. *Rad JAZU* 196, 124–254 (I); *Rad JAZU* 197, 9–138 (II), Zagreb.

Jurić-Arambašić, Ante 2009. *Glasovi s Dinare – leksik sela Kijeva*: u rukopisu.

Jurišić, Blaž 1966. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Biblioteka Hrvatskog dijalektološkog zbornika. Zagreb: HAZU.

Kalsbeek, Janneke 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam: Rodopi – Atlanta: GA

Klaić, Bratoljub 2007. *Bizovačko narječje*. Bizovac: Matica hrvatska, Ogranak Bizovac.

Kranjčević, Milan 2004. *Ričnik gacke čakavšćine. Konpoljski divan.* Otočac: Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Krpan, Stjepan 1988. *Od Karaša do Biferna*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Krpan, Stjepan1990. *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara.* Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Kušar, Marcel 1893. Glavne osobine lastovskoga narječja. *Nastavni vjesnik* 1. 319-327.

Lisac, Josip 2003. *Hrvatska dijalektologija* 1, *Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkog narječja.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Lisac, Josip 2009. *Hrvatska dijalektologija* 2, *Čakavsko narječje.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Lončarić, Mijo 1996. *Kajkavsko narječje.* Zagreb: Školska knjiga.

Lončarić, Mijo 2006. Kajkavština izvan Hrvatske. *Kaj* 39/3, 31-43.

Lozić Knezović, Katarina – Anđela Sočo 2011. Toponimija mjesta Stomorska na otoku Šolti. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. Split, 255-270.

Lukežić, Iva 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja* 1, *Fonologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Lukežić, Iva – Sanja Zubčić 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobništine.

Mahulja, Ivan 2006. *Rječnik omišaljskoga govora*. Omišalj – Rijeka: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj.

Mandić, David – Lina Pliško 2009. Mjesni govor Kacane. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, 201–215

Maričić Kukljičanin, Tomislav 2000. *Rječnik govora mjesta Kukljica.* Zadar: Matica hrvatska Zadar.

Matasović, Ranko 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: MH.

Menac-Mihalić, Mira 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj (S Rječnikom frazema i Značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema)*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Menac-Mihalić, Mira – Antica Menac 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Menac-Mihalić, Mira – Anita Celinić, 2012. *Ozvučena čitanka iz hrvatske dijalektologije* + DVD. Zagreb: Knjigra d. o. o.

Moguš, Milan 1966. Današnji senjski govor. *Senjski zbornik* 2, 5–152.

Moguš, Milan 1982. Akcenat glagola u ličkih čakavaca. *Makedonski jezik* XXXII–XXXIII. Skopje 527–531.

Moguš, Milan, 1977. *Čakavsko narječje, Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.

Moguš, Milan 2002. *Senjski rječnik*, Zagreb: HAZU – Senj: MH Senj.

Nahtigal, Rajko 1952. *Slovanski jeziki*, Ljubljana

Neweklowsky, Gerhard 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Wien: Verlag der Östereichischen Akademie der Wissenschaften.

*Общеславянский лингвистический атлас. Выпуск 3. Рефлексы *ъг, *ъг, *ьl, *ъl*, Varšava 1994.

Okuka, Miloš 2008. *Srpski dijalekti.* Zagreb: Prosvjeta.

Olujić, Ivana 2006. Lažni parovi – gradišćanskohrvatski i karaševskohrvatski prema standardnom hrvatskom, *Strani jezici* 35/1, 29-36

Olujić, Ivana 2007. Karaševski Hrvati u Rumunjskoj – jezici i identiteti, *Jezik i identiteti*, Zbornik. Zagreb – Split: HDPL, 401-409.

Peco, Asim 2007. *Izabrana djela*, Sarajevo: Bosansko filološko društvo

Peraić, Martina 2005. O prozodiji beravačkog govora. *Filologija : časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.* 45, str. 97-106.

Peruško, Marija 2010. *Rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Društvo kulturno-umjetničkog stvaralaštva "Mendula".

Pešikan, Mitar 1979. Jedan opšti pogled na crnogorske govore. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske* XXII/1. Novi Sad: MS, str. 149–169.

Piccoli, Agostina – Antonio Sammartino 2000. *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro*. Zagreb: MH.

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Pliško, Lina 2010. Novija istraživanja mjesnoga govora ližnjana. *Filologija* 55, 105-115.

Pliško, Lina – Melani Ivetić 2010. O govoru Butora*. Fluminensia* 22, 127-135.

Pliško, Lina – David Mandić 2011. *Govori općine Ližnjan*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

Radan, Mihaj N. 2005. Карашевские говоры – особый язык или говор какого-то южнославянского языка? *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag, 83–97.

Radan, Mihaj N. 2011. Фонологија и акцент карашевских говора. Главне особине. *Romanoslavica* XLVII/3, 155–168.

Rešerar, Milan 2010. *Štokavski dijalekat.* Podgorica: MC

Skok, Petar 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I-III. Zagreb: JAZU.

Šimunović, Petar 2011. *Čakavska čitanka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Šimunović, Petar 2006. i 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Biblioteka "*Brački* libar" – knjiga 18., Brevijar i Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Tičić, Ante 2004. *Rječnik govora mjesta Povljane na otoku Pagu*. Zadar: MH.

Turina, Zvonimir i Anton Šepić-Tomin 1977. *Rječnik čakavskih izraza. Područje Bakarca i Škrljeva*. Rijeka: Riječko književno i naučno društvo.

Večenaj, Ivan i Mijo Lončarić 1997. *Rječnik govora Gole*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Vidović, Domagoj 2009. Utjecaj migracija na novoštokavske ijekavske govore u Neretvanskoj krajini i Donjoj Hercegovini, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15. Zagreb: HAZU, 283–304.

Vidović, Domagoj 2014. *Zažapska onomastika,* Biblioteka Prinosi hrvatskomu jezikoslovlju 17. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Vodopić, Nina 2006. *Kunovske stare riči*. Kuna: vlastita naklada.

Vranić, Silvana – Ivana Nežić 2008*.* Fonološke napomene o govoru Brovinja u Istri. *Fluminensia* 20 br. 2, 39-50.

Vulić, Sanja i Jela Maresić 1996. Mali rječniku tkonskoga govora, *Filologija* 26, 117-133.

Zubčić, Sanja – Ivana Sanković 2008. Akcenatski tipovi pridjeva u mjesnome govoru Trtna*. Fluminensia* 20 br. 2, 51-62.

baza podataka seminarskih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova studenata Kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, među njima posebno ističemo one koji se odnose na karaševske govore:

Petru Hategan1993. *Govor Hrvata u Rumunjskoj – karaševski govor.*

Maria Latchici 1997. diplomski rad: *Fonologija govora sela Lupak.*

Maria Latchici 2004. magistarski rad: *Govor sela Lupak*.

Marijan Lauš, Maria Latchici 1993. *Karaševski govori.*

Daniel Lucacela, Ivan Dobra 1993. *Karaševski govori – bitne značajke (s analizom jedne epske narodne pjesme).*

Marijan B. Lukačela 1997. ispunio upitnik za HDA s podacima iz mjesta Klokotič.

Marijan B. Lukačela 1997. diplomski rad: *Govor Klokotiča*.

građa *Općeslavenskoga lingvističkog atlasa* (OLA) i *Hrvatskoga jezičnog atlasa* (HJA).

Kratice kartografiranih govora

Adm – Adamovec, Aljm – Aljmaš, Apj – Apatija, Apt – Apatovec, Banj – Banj, BbG – Babina Greda, BbP – Babino Polje (Mljet), Bbr – Bebrina, BčB – Bački Breg (Srbija), Bdnj – Badanj, Bed – Bednja, Bel – Beli, Bjl – Bjelovar, Bjn – Bajngrob (Austrija), Bkv – Bakovčice, BlP – Blatnica Pokupska, Blt – Blato (Korčula), Bljn – Boljun, BMn – Beli Manastir, Bnd – Bandol (Austrija), Bok – Boka (Srbija), Bol – Bol (Brač), Bos – Bosiljevo (Čazma), Brč – Brčevec, Bri – Brinje, Brj – Brijesta (Pelješac), BrK – Brod na Kupi, Brn – Brnaze, Brs – Brseč, Bru – Brusje (Hvar), Brv – Brovinje, Bsk – Biskupija, BSt – Brodski Stupnik, Bšk – Baška, BšZ – Biškupec Zelinski, Btn – Batina, Btr – Batrina, But – Butori, Bznj – Bizonja (Mađarska), Bzv

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

– Bizovac, Bžv – Božava (Dugi otok), Cir – Cirkvena, Cnk – Cernik, Crk – Crikvenica, Crn – Cerna, Crs – Cres (Cres), Cub – Cubinec, Cvt – Cavtat, Čbr – Čabar, Čmb – Čemba (Austrija), Čšl – Čišla, Čtr – Gornji Čatar (Mađarska), Čvg – Čavoglave, Čzm – Čazma, Dbč – Dobrinče, Dbnj – Dobranje, Dbr – Dobrinj (Krk), Dbš – Dubašnica (Krk), Dca – Dubravica, DDb – Donja Dubrava, Des – Desinić, Dinj – Dinjiška (Pag), Dknj – Dokanj (Bosna i Hercegovina), Dln – Delnice, Dmg – Domagović, Dms – Domaslovec, DnB – Danilo Biranj, Dob – Dobretići (Bosna i Hercegovina), DPz – Donje Pazarište, Drč – Dračevica (Brač), Drd – Darda, Drv – Derventa (Bosna i Hercegovina), DSe – Dugo Selo, Dšn – Dušnok (Mađarska), Dub – Dubrovnik, Dvr – Davor, DvV – Drvenik Veli (Drvenik Veli), Đlk – Đelekovec, Đur – Đurđevac, Far – Stari Farkašić, Flž – Filež (Austrija), Frd – Ferdinandovec, Gal – Gala, Gar – Garčin, GBi – Gornja Bistra, Gbr – Guber (Bosna i Hercegovina), Gdc – Gradac (Bosna i Hercegovina), GGl – Gornja Glina, GGr – Gornja Garešnica, GJl – Gornja Jelenska, GJs – Gornje Jesenje, Glv – Glavani, Gmr – Gomirje, Gol – Gola, Gra – Gradište, Grb – Grobnik, Grč – Gračac, Grd – Grdoselo, Gre – Grebaštica, Grh – Grohote, GrP – Grubišno Polje, Gru – Grude (Bosna i Hercegovina), Grv – Gerovo, Gsp – Gospić, GSt – Generalski Stol, Gunj – Gunja, GVć – Gornja Voća, GVr – Gornje Vrapče, HCk – Hrvatski Cikljin (Austrija), HGr – Hrvatski Grob (Slovačka), Hiž – Hižanovec, Hjm – Hajmaš (Mađarska), Hle – Hlebine, Hmk – Homok (Mađarska), Hor – Horvati, Hra – Hrašćina, Hrs – Hrastelnica, Htv – Hutovo (Bosna i Hercegovina), Hum – Hum na Sutli, Hvr – Hvar (Hvar), Ilk – Ilok, Ist – Ist (Ist), Ivn – Ivankovo, Janj – Janjevo (Kosovo), Jbk – Jabuka, Jgnj – Jagnjedovec, Jnd – Jandrof (Slovačka), JuS – Jurkovo Selo, Jvš – Jevišovka (Češka), Kal – Kali (Ugljan), Kalj – Kalje, Kar – Karaševo (Rumunjska), Kas – Kastav, Kcn – Kacana, Kčš – Kučište, Keč – Keča (Rumunjska), Kjv – Kijevo, Kklj – Kukljica (Ugljan), Kknj – Kukinj (Mađarska), Kla – Klana, Kld – Kaldir, Klk – Klokotić (Rumunjska), Kln – Kalnik, Klnj – Klanjec, KlP – Kloštar Podravski, Kmp – Kompolje, Kmz – Komazini, Kmž – Komiža (Vis), Knč – Kunčani, KnG – Knez Gorica, Kot – Kotoriba, Kpn – Kupinec, Kra – Krašić, Krč – Korčula (Korčula), Kre – Kreševo (Bosna i Hercegovina), KrJ – Krilo Jesenice, Krl – Karlobag, Krlj – Kraljevica, Krn – Karin, Krp – Krapje, KrP – Krivi Put, Krs – Krasica, Krš – Kršan, Kru – Kruč (Italija), Krv – Kravarsko, Krž – Križevci, KšK – Kaštel Kambelovac, Kšt – Kaštelir, Ktj – Kutjevo, Ktlj – Katolj (Mađarska), Ktz – Kotezi, Kum – Kumrovec, Las – Lastva (Crna Gora), Lek – Lekenik, Lip – Lipik, Lkd – Lukovdol, Lkv – Lukovišče (Mađarska), Lmb – Lumbarda (Korčula), Lob – Lobor, LOs – Lički Osik, Lpg – Lupoglav, Lpk – Lupak (Rumunjska), LSr – Lijevo Sredičko, Lst – Lastovo (Lastovo), Luk – Luka (Šipan), Lun – Lun (Pag), Lvn – Lovinac, Lvr – Lovreć, Lžnj – Ližnjan, Lžš – Ložišća (Brač), Mar – Martinac, MBi – Marija Bistrica, Mdl – Medulin, Mdv – Medveja, Met – Metajna (Pag), MgM – Magić Mala, MGo – Marija Gorica, Mkr – Makarska, Mln – Milna (Brač), Mnd – Mundimitar (Italija), Mrc – Mraclin, Mrk – Mrkopalj, Mrš – Maruševec, MSb – Mala Subotica, Mtr – Materada, Mur – Murter (Murter), Ngl – Nugla, NGr – Nova Gora (Austrija), Nrš – Noršić-Selo, Nrz – Nerezine (Lošinj), Nrž – Nerežišća (Brač), NSl – Novo Selo (Slovačka), NVi – Novi Vinodolski, Njiv – Njivice (Krk), Ogl – Ogulin, Okč – Okučani, Olb – Olib (Olib), Omi – Omišalj (Krk), Omš – Omiš, Opz – Opuzen, Orb – Orubica, Orh – Orahovica, Orl – Orlec (Cres), OsV – Osijek Vojkovački, Ošt – Oštarije, Otč – Otočac, Otk – Otok (kraj Vinkovaca), Oto – Otok (kraj Sinja), Pag – Pag (Pag), PBr – Posavski Bregi, Pčš – Pučišća (Brač), Pdg – Podgorje (Austrija), Pdk – Podkilavac, PDl – Primorski Dolac, Pet – Peteranec, Pgn – Pogan (Mađarska), Pis – Pisarovina, Pjn – Pajngrt (Austrija), Pnk – Pinkovac (Austrija), Polj – Poljice, Pot – Potomje, Pož – Požun, PPd – Podravski Podgajci, PrD – Prodin-Dol, Pre – Prelog, Prj – Peroj, Prk – Perković, Prm – Primošten, Prs – Preseka, Prž – Pražnica (Brač), PSe – Podravske Sesvete, Ptc – Petrijevci, Ptm – Pitomača, Ptr – Petrčane, Ptv – Pitve (Brač), Put – Putjane, Pvlj – Povljana (Pag), Pzn – Pazin, Rab – Rab (Rab), Rad – Radatović, Rak – Rakalj, RbG – Gornji Rabac, Rčš – Račišće (Korčula), Rdb – Radoboj, Reč – Rečica, Rež – Režanci, Rkš – Rekaš (Rumunjska), Rkv – Rukavac, Rnv – Runović, Rpš – Repušnica, Ršć – Rašćane, RvG – Ravna gora, RvS – Rovinjsko Selo, Ržn – Ražanac, Sal – Sali (Dugi otok), SAn – Sveti Andrija (Mađarska), Sbnj – Sibinj, Sbš – Sebišina, Scr – Sućuraj (Hvar), Sdc – Studenci, Sdv – Sudovec, SĐu – Sveti Đurđ, Senj – Senj, SFJ – Sveti Filip i Jakov, SgD – Seget Donji, SGr – Stari Grad (Hvar), Sič – Siče, Sil – Silba (Silba), Sinj – Sinj, Siv – Sutivan (Brač), SJr – Sveti Juraj, Skš – Sukošan, SKZ – Sveti Križ Začretje, Slb – Slobodnica, Slc – Selca (Brač), Slu – Slunj, SMa – Sveta Marija, SMk – Stari Mikanovci, SMM – Sveti Martin na Muri, SMr – Sveti Martin, Smr – Sumartin (Brač), Snc – Sinac, Snp – Sentpal (Mađarska), SNe – Sveta Nedjelja, Snt – Santovo (Mađarska), Spj – Sopje, Spl – Split, Spt – Supetar, Srd – Serdahel (Mađarska), Ssk – Susak (Susak), Sta – Stanovi, Std – Studena, Stm – Stomorska (Šolta), Stn – Ston, Stnj – Stinjaki (Austrija), Stt – Stative, SvK – Severin na Kupi, Svl – Svilaj, Szv – Strizivojna, Šbn –

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)

Šibenik, Šes – Šestine, Šim – Šimljanik, Špt – Šaptinovci, Štt – Štitar, Tklj – Tukulja (Mađarska), Tkn – Tkon (Pašman), Tmg – Tomislavgrad (Bosna i Hercegovina), Tps – Topusko, Trb – Tribunj, Trc – Trnovac, TrD – Trebarjevo Desno, Trg – Trogir, Trm – Tramošnica (Bosna i Hercegovina), Trn – Trnava, Trš – Tršće, Trt – Trtni, Tuh – Tuhovec, Uglj – Ugljan (Ugljan), Ust – Ustrine (Cres), Vbr – Vabriga, VBr – Veliki Borištof (Austrija), Vdnj – Vidonje, Vgv – Vagovina, Vid – Vid, Vir – Virje, Vis – Vis (Vis), Viv – Vivodina, VIž – Veli Iž (Veli Iž), Vjk – Vijaka (Bosna i Hercegovina), VkG – Vukova Gorica, Vkv – Vukovar, VLk – Vela Luka (Korčula), Vlp – Valpovo, Vrb – Vrbanj, Vrc – Vrbovec, VrG – Gornja Vrba, Vrg – Vrgada (Vrgada), Vrk – Vrbnik (Krk), Vrnj – Vrbanja, Vrs – Vrboska (Hvar), VRš – Veliki Raščani, Vrv – Virovitica, Všk – Vaška, VTr – Veliko Trgovišće, Zaj – Zajezda, Zdn – Donja Zdenčina, Zlr – Zlarin (Zlarin), Zst – Zaostrog, Ždn – Hrvatski Židan (Mađarska), Žmnj – Žminj, Žpč – Žepče (Bosna i Hercegovina)

BDD-A27175 © 2016 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 09:11:24 UTC)